

Григорій СЕРЕДА,

*заступник Генерального прокурора України,
державний радник юстиції 1 класу,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України*

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УВ'ЯЗНЕНИХ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІЙ СИСТЕМІ

Ключові слова: права ув'язнених; умови тримання засуджених; переповненість установ кримінально-виконавчої системи; медико-санітарне забезпечення ув'язнених.

Для життєдіяльності суспільства умови виконання та відбування кримінальних покарань завжди були і залишаються одними з найвразливіших, оскільки основним їх змістом є застосування примусу, що призводить до значних обмежень прав і свобод людини та громадянина.

Фактичний стан справ щодо виконання і відбування кримінальних покарань, а також взяті Україною зобов'язання при вступі у 1995 році до Ради Європи вимагали приведення національного законодавства у відповідність до загальновизначених міжнародних норм та стандартів.

У кримінально-виконавчій системі нашої країни із прийняттям у 2003 році Кримінально-виконавчого кодексу України (КВК України), а згодом і цілої низки інших законів та підзаконних нормативних актів, які мали по-новому врегулювати існуючі правовідносини у кримінально-виконавчій сфері, відбулися значні зміни.

Зокрема, забезпечено виконання таких нових видів покарань, як: арешт, обмеження волі, громадські роботи, довічне позбавлення волі. Встановлено гарантії прав засуджених, розширено можливості додаткового одержання ними продуктів харчування, ліків, літератури, предметів першої необхідності, виключено позбавлення засуджених права на посылки. Вдосконалено прогресивну систему виконання та відбування покарань, що дає можливість залежно від поведінки засудженого, ставлення до праці та навчання змінювати умови тримання в межах виправної колонії або шляхом переведення до колонії іншого виду. Закріплено принципи здійснення громадського контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань (ст. 25 КВК України).

Незважаючи на закладені якісно нові засади виконання кримінальних покарань, у діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України на сьогодні наявні значні проблеми, що дісталися у спадок.

Упродовж всієї історії в'язничної системи існувала проблема переповнення її закладів. Так, М. Гернет зазначає, що в 1857–1859 роках у Російській імперії налічувалося 2 209 приміщень для загального утримання ув'язнених і 1 365 одиночних камер. Усі ці приміщення були постійно переповнені, оскільки розраховувались на 38908 ув'язнених, а найбільша їх кількість досягала 64358 осіб. Основну масу ув'язнених становили підслідні, чисельність яких майже в тридцять разів перевищувала кількість строкових, тобто засуджених [1, 508–509]. Проблема переповнення пенітенціарних закладів була наявна і в роки радянської влади [2, 19], і є актуальною для вітчизняних пенітенціарних установ. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини у своїй черговій доповіді зауважував: «... попри стабілізацію чисельності засуджених і ув'язнених в установах кримінально-виконавчої системи, вона залишається значною і перевищує наявність місць, у тому числі в слідчих ізоляторах, на 5,5 тис. осіб...» [3, 285].

Варто зазначити, що у світовій практиці використовується такий показник, як кількість ув'язнених на 100 тис. населення. Цим показником охоплено як осіб, яким було обрано запобіжний захід у виді тримання під вартою, так і засуджених до позбавлення волі. Ще 2012 року з показником 334 ув'язнені на 100 тис. населення Україна входила до десятки країн з найбільшою кількістю таких осіб. При цьому норма для розвинутих країн коливається в межах 70–80 осіб на 100 тис. населення, у світі – 141 особа. Лідером

рейтингу є Сполучені Штати Америки, де «тюремне населення» у 2011 році становило 2,24 млн осіб, тобто на 100 тис. американців припадало 716 ув'язнених. Друге місце із 1,64 млн ув'язнених посів Китай. На третьому місці у світі та на першому у Європі з кількістю 686,2 тис. ув'язнених перебуває Росія. У цій країні на 100 тис. населення припадає 479 ув'язнених.

Для порівняння: в Німеччині на 100 тис. населення 88 ув'язнених, у Великобританії – 78, в Швеції – 78, у Норвегії та Данії – 71 [4].

Із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України та реалізацією його положень, що оптимізують систему запобіжних заходів, вдалось суттєво зменшити чисельність осіб в установах попереднього ув'язнення. Лише протягом першого півріччя 2013 року кількість осіб, які перебували в установах попереднього ув'язнення, зменшилась майже на 6 тис. (з 30,8 тис. до 25 тис.), що загалом вплинуло на проблему переповнення установ виконання покарань, і Україна у рейтингу держав за кількістю ув'язнених більше не входить до десятки «головних в'язниць світу», посідаючи 11 місце серед 223 країн [5]. Наскільки продовжуватиме зберігатись тенденція зменшення кількості ув'язнених у пенітенціарних установах за рахунок оптимізації системи запобіжних заходів, можна буде констатувати за перебігом певного проміжку часу, а саме: близько двох–трьох років.

За кількістю осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, Україна посідає друге місце в Європі після Росії. Тому питання переповнення пенітенціарних установ залишається актуальним.

Безперечно, вирішення проблеми переповнення цих установ передусім залежить від зміни кримінально-правової політики, і насамперед – декриміналізації окремих статей Кримінального кодексу України, перегляду санкцій статей у бік ширшого застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. На функціонування установ виконання покарань впливає і судова практика щодо надання переваги покаранням у виді позбавлення волі, невиваженого підходу до застосування такого запобіжного заходу, як тримання під вартою, а також дотримання розумних строків під час кримінального провадження. Це ті напрями, що дають можливість реально вплинути на зменшення кількості осіб в установах виконання покарань.

При цьому слід зауважити, що саме кількість осіб, які утримуються в установах попереднього ув'язнення та виконання покарань, обумовлює

встановлення чисельності персоналу у цих установах та коштів на їх утримання [6].

Послідовні дії на виконання рекомендацій Ради Європи дали змогу досягти суттєвих позитивних зрушень у поліпшенні побутового та медико-санітарного забезпечення осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі. Проте, незважаючи на вжиття певних заходів, залишається нагальним питання щодо забезпечення належних умов тримання в установах виконання покарань і попереднього ув'язнення. Ця проблема безпосередньо пов'язана з їх переповненістю і також має історичне коріння.

Зокрема, М.В. Муравйов у 1878 році писав: «Всі наші в'язниці належать до старої, первісної, традиційної та дореформеної формації... Складно сказати що-небудь хороше і про тюремний замок як тип в'язниці. Похмура, дірява, закопчена, брудна будівля або збір будівель, іноді обнесений високою стіною або суцільним дерев'яним частоколом, чимось на зразок стародавнього «тину»... Не краще й усередині: вогкість, бруд, духота, тіснота, шкідливі випаровування всюди вражають і якимось туманять голову свіжої людини» [7, 136–137].

Після проголошення незалежності України, як і в радянський період, у кримінально-виконавчій системі, на жаль, зберігається увесь цей негатив.

Так, наприклад, у доповіді про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні у 2006 та 2007 роках Уповноважений Верховної Ради України з прав людини зазначав: «... стан справ у пенітенціарній системі України залишається дуже складним і проблемним, а її діяльність не відповідає сучасним вимогам дотримання прав і свобод людини. Загалом питання створення людських умов перебування ув'язнених у місцях позбавлення волі вимагають невідкладного державного втручання. ...Залишається незмінною норма живої площі у слідчих ізоляторах ... Щоранку в підвальних приміщеннях Личаківської виправної колонії (м. Львів) виникала страшна штовханина, бо до занедбаних 7 кранів з водою та санвузлів намагались пробитися щонайменше 180–200 осіб. У Замковій виправній колонії (м. Ізяслав Хмельницької області) проблеми з розміщенням засуджених, оскільки вона знаходиться в колишньому монастирі бернардинців, який охороняється законом і не підлягає реконструкції. Тому колишні келії ченців переповнені ув'язненими, які мешкають на нарах у кілька ярусів...» Також у доповіді вказувалось на відсутність

своєчасного, повного та якісного медико-санітарного забезпечення ув'язнених і особливо на поширення інфекційних захворювань, зокрема на туберкульоз [8, 147–155, 160–161].

Зрушення у поліпшенні умов тримання ув'язнених, які відбуваються останнім часом, не можна назвати успішними, і цей процес триває надто повільно.

Нагадаємо, що відповідно до міжнародно-правових документів усі ув'язнені користуються правами людини і фундаментальними свободами, про які йдеться у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, а також іншими правами, викладеними в інших пактах Організації Об'єднаних Націй, за винятком лише тих обмежень, необхідність яких обмежена ув'язненням [9, 97].

Згідно з міжнародними стандартами поводження із ув'язненими приміщення, якими вони користуються, зокрема спальні, мають відповідати санітарним нормам, причому належну увагу слід звертати на кубатуру цих приміщень, їх мінімальну площу, кліматичні умови, особливо на освітлення, опалення і вентиляцію. Усі заклади повинні мати у своєму розпорядженні принаймні одного кваліфікованого медичного працівника з досвідом роботи у галузі психіатрії. Медичне обслуговування має охоплювати психіатричні діагностичні служби і там, де це потрібно, лікування психічно хворих засуджених. Лікарні повинні мати обладнання, ліки, необхідні для належного медичного догляду за хворими та для їх лікування, а також достатню кваліфікований персонал [10].

Умови тримання засуджених та осіб, узятих під варту, в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах у Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схваленій Указом Президента України у 2012 році, охарактеризовані як украй незадовільні [11].

Аналізуючи ситуацію, яка на сьогодні склалась щодо умов перебування осіб в установах попереднього ув'язнення та відбування покарання, Генеральний прокурор України В. Пшонка у виступі на засіданні колегії Генеральної прокуратури України 4 квітня 2013 року наголосив на необхідності поліпшення матеріально-побутових умов та медико-санітарного забезпечення засуджених і взятих під варту осіб та відзначив, що суттєві порушення з цих питань ще мають поширений характер, і проблему незабезпечення належних

умов тримання ув'язнених міжнародною спільнотою віднесено до катувань та жорстокого поводження. Дотримання конституційних прав ув'язнених щодо належних умов тримання і медичного забезпечення відповідно до міжнародних стандартів визначив пріоритетним для органів прокуратури на цьому напрямі діяльності [12, 7–12].

На підтвердження викладеного наведемо факти, що свідчать не тільки про невідповідність умов тримання у місцях попереднього ув'язнення та відбування покарання міжнародним і європейським стандартам, а й нормам національного законодавства. Так, у Сімферопольському та Вінницькому слідчих ізоляторах площа у камері для однієї взятої під варту особи становить менше 2,5 кв. м, визначених Законом України «Про попереднє ув'язнення», не відповідає вона 4 кв. м і в установах виконання покарань. В інфекційному відділенні Запорізького слідчого ізолятора при нормі площі не менше 5,0 кв. м, вона становить від 2 до 3 кв. м. На кожного засудженого у цій області припадає лише 1,9 кв. м. У переважній більшості слідчих ізоляторів система вентиляції знаходиться у неробочому стані, гаряче водопостачання наявне лише в харчоблоках та окремих медичних частинах. Порушуються санітарні норми щодо додержання температурного режиму. Зокрема, у камерах Львівського слідчого ізолятора температура повітря становила від +8° С до +12° С. Основними недоліками в організації охорони здоров'я є неуккомплектованість штату медичних працівників, недостатня кількість необхідних ліків, несвоєчасне виявлення, діагностування та профілактика захворювань, незабезпечення належного лікування у слідчих ізоляторах осіб, хворих на туберкульоз, інші інфекційні хвороби, лікування осіб, які страждають психічними розладами або аномаліями (*за матеріалами перевірок, проведених органами прокуратури*).

Аналіз наведених проблем дає підстави стверджувати, що в установах кримінально-виконавчої системи, незважаючи на всі спроби, які здійснюються, у тому числі і на законодавчому рівні, максимально забезпечити належні умови тримання ув'язнених не вдалось. Це не сприяє усвідомленню особою, що її права на гідні умови тримання будуть реалізовані повною мірою.

Натомість, відповідно до Європейських пенітенціарних правил «... життя в місцях позбавлення волі повинно бути, наскільки це можливо, наближене до позитивних аспектів життя у суспільстві. Утримання під вартою має здійснюватись

таким чином, щоб сприяти поверненню до суспільства осіб, позбавлених волі» [13, 6].

Звичайно, достатнє фінансування є надзвичайно важливим у забезпеченні прав ув'язнених на належні умови тримання. Однак «... утримання ув'язнених в умовах, які порушують їхні права людини, не може бути виправдано нестачею ресурсів» [12, 6]. Разом із тим в основному поділяємо позицію, згідно з якою «... постійні посилення на недостатність фінансування давно не є актуальними та об'єктивними. Кримінально-виконавча система має достатнє фінансування, яке дозволяє збільшувати штатну чисельність працівників органів та установ виконання покарання» [14, 10].

Цілком слушно з цього приводу зауважує В. Абрамкін. На його думку, проблемою є недофінансування фінансування, а величезна кількість ув'язнених, і національний бюджет країн навіть зі сприятливішою економікою без катастрофічних для себе наслідків не зміг би забезпечити достатнього фінансування пенітенціарної системи з великою кількістю осіб, яких необхідно тримати у більш-менш стерпних умовах [15, 151].

Таким чином, на сучасному етапі зменшення кількості осіб в установах виконання покарань повинно розглядатись як один із головних напрямів у вирішенні питання про поліпшення умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту. Це сприятиме і зменшенню витрат на їх утримання та переповнення установ пенітенціарної системи.

Варто погодитись також із тим, що потребує приведення у відповідність до міжнародно-правових норм і чинне кримінально-виконавче законодавство України. Зокрема, редакція норм щодо охорони здоров'я засуджених має надто диспозитивний характер та не передбачає процедури медичного обслуговування засуджених, його обов'язковості, періодичності й обсягів [16, 71–72]. Чинне кримінально-виконавче законодавство України необхідно доповнити положенням щодо відповідальності посадових осіб Державної кримінально-виконавчої служби України за незабезпечення належних умов тримання ув'язнених і заподіяння шкоди їх здоров'ю [17, 61–93].

Вирішення окресленої проблеми умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, і приведення їх у відповідність до європейських стан-

дартів пропонується у Державній цільовій програмі реформування Державної кримінально-виконавчої служби, схваленій Кабінетом Міністрів України 29 квітня 2013 року. Програмою передбачається збільшення норми живої площі на кожного засудженого, забезпечення переходу від тримання засуджених у гуртожитках казарменого типу до блочного (камерного) їх розміщення, удосконалення системи охорони здоров'я та підвищення якості медичної допомоги. Здійснення комплексу заходів передбачається протягом 2013–2017 років [18].

Слід наголосити, що з метою гуманізації умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, на сьогодні зроблено уже перші кроки у законодавчому напрямі. Так, Верховною Радою України 5 вересня 2013 року прийнято проект Закону України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання», поданий Кабінетом Міністрів України. Згідно з цим законопроектом засудженим, які відбувають покарання у виді обмеження волі (виправні центри) та позбавлення волі і тримаються у дільниці соціальної реабілітації (колонії мінімального та середнього рівня безпеки), надається право мати при собі мобільні телефони. Дозволено побачення засуджених з адвокатом під час тримання у дільниці карантину, діагностики і розподілу. Визначено статус будинку дитини, розширено права на побачення такої категорії засуджених, як неповнолітні. Водночас конкретизовано і заборони для засуджених, які відбувають покарання у колоніях. Передбачено, що цей Закон України набуде чинності з 1 січня 2014 року [19].

Безсумнівно, фактичне забезпечення задекларованих прав ув'язнених у місцях позбавлення волі можливе у разі нагляду і контролю з боку держави та громадського контролю.

У системі нагляду і контролю, що склалась в Україні, пріоритетне місце в забезпеченні дотримання прав ув'язнених у місцях позбавлення волі належить саме прокурорському нагляду. Органи прокуратури України, зважаючи на конституційні повноваження, повинні відстоювати законні інтереси людей, які вступили у конфлікт із законом, і ефективно реагувати на виявлені порушення законності.

Список використаних джерел:

1. Гернет М. Н. История царской тюрьмы / М. Н. Гернет. – [2-е изд., доп. и пересмотр.]. – М.: Госюриздат, 1951. – Т. 2. – 548 с.

2. Фролов Ю. Развитие виправно-трудового права на Україні в перші роки радянської влади / Ю. Фролов. – К.: Видавництво Київського університету, 1960. – 28 с.
3. Карпачова Н.І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Н.І. Карпачова. – К., 2004. – 529 с.
4. Україна – десята в світі за кількістю ув'язнених [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina-ukrayina-desyata-u-sviti-za-kilkistyuv-yaznenih.html>.
5. Україна посіла 11 місце у світі за кількістю людей у тюрмі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipress.ua/news/ukraina_posila_11_mistse_u_sviti_za_kilkistyuyudey_u_tyurmi_26323.html.
6. Про чисельність Державної кримінально-виконавчої служби України: Закон України від 2 березня 2000 року №1526-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1526-14>
7. Муравьев Н.В. Наши тюрьмы и тюремный вопрос 1878 г. / Н.В. Муравьев // Из прошлой деятельности: статьи по судебным вопросам. – СПб, 1900. – Т. 1. – С. 107–146.
8. Карпачова Н.І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Н.І. Карпачова. – К., 2008. – 400 с.
9. Збірник міжнародно-правових актів та угод з питань діяльності пенітенціарних установ і поводження з в'язнями. Основні принципи поводження з в'язнями: резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 року №45/111. – К., 2008. – 502 с.
10. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями: ООН; Правила, Міжнародний документ від 30 серпня 1955 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212.
11. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: Указ Президента України від 8 листопада 2012 року №631/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/631/2012>.
12. Пшонка В. Щодо стану прокурорського нагляду за дотриманням законодавства про захист конституційних прав затриманих, ув'язнених та засуджених: із виступу на засіданні колегії 4 квітня 2013 року / В. Пшонка // Вісник прокуратури. – 2013. – №4. – С. 7–12.
13. Європейські пенітенціарні правила. Рекомендація Ради Європи R (2006) 2. – [2-е вид.]. – Донецьк: Донецький Меморіал, 2010. – 32 с.
14. Проблеми забезпечення прав засуджених у кримінально-виконавчій системі України / В.А. Бадира, О.П. Букалов, А.П. Гель, М.В. Романові, І.С. Яковець; за заг. ред. Є.Ю. Захарова; Харківська правозахисна група. – Х.: Права людини, 2009. – 368 с.
15. Абрамкин В. Поиски выхода. Преступность, уголовная политика, места заключения в постсоветском пространстве / В. Абрамкин. – М.: Права человека, 1996. – 240 с.
16. Степанюк А.Х. Втілення міжнародних стандартів у практичну діяльність кримінально-виконавчої системи України: моногр. / А.Х. Степанюк, І.С. Яковець. – Х.: Круссроуд, 2007. – 184 с.
17. Коваленко В.В. Кримінологічні та оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній: моногр. / В.В. Коваленко, О.М. Джужа, О.Г. Колб та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.В. Коваленка. – К.: Атіка-Н, 2011. – 368 с.
18. Про затвердження Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013–2017 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2013 року №345 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/345-2013-%D0%BF>.
19. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання: Закон України від 5 вересня 2013 року №435-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-18>.

Григорій СЕРЕДА

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УВ'ЯЗНЕНИХ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІЙ СИСТЕМІ

Резюме

Висвітлено актуальні питання функціонування національної кримінально-виконавчої системи, створення належних умов тримання осіб, які перебувають в установах виконання покарання та попереднього ув'язнення. Здійснено порівняльний аналіз кількості осіб, які тримаються під вартою в Україні, з іншими країнами світу. Зроблено висновок, що зниження рівня їх чисельності слід розглядати як один із головних напрямів у вирішенні питання щодо поліпшення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту. Наведено бачення шляхів впливу на зменшення кількості осіб у місцях позбавлення волі.

*Григорий СЕРЕДА***ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ ОСУЖДЕННЫХ
В УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ****Резюме**

Освещены актуальные вопросы функционирования национальной уголовно-исполнительной системы, создания надлежащих условий содержания лиц, находящихся в учреждениях исполнения наказаний и предварительного заключения. Проведен сравнительный анализ количества лиц, содержащихся под стражей в Украине, с другими странами мира. Сделан вывод, что снижение уровня их количества следует рассматривать как одно из главных направлений в решении вопроса об улучшении условий содержания осужденных и лиц, взятых под стражу. Приводится видение путей влияния на уменьшение количества лиц в местах лишения свободы.

*Grigoriy SEREDA***PROBLEM OF PRISONERS RIGHTS ENFORCEMENT
IN A PENAL ENFORCEMENT SYSTEM****Summary**

The paper covers topical issues of the penal enforcement system activity with respect to creation of appropriate conditions of persons detention in penal and preventive detention institutions. The comparative analysis of the number of detained persons in Ukraine and other countries is performed. It is concluded that reducing the number of detained persons should be considered as one of the main directions in addressing the issue of improving the detention conditions of prisoners and persons in custody. The paper shows the ways of impact on reducing the number of people in penitentiary institutions.